

Calamitas atrocissima¹

Teutoburgi-erdő, Kr. u. 9.

Németország Teutoburgi-erdő² nevű hegységének egyik dombján egy hatalmas, ötven méternél is magasabb emlékmű áll. A Hermannsdenkmal a germánoknak a római légiók felett Kr. u. 9-ben aratott nagy győzelmét örökíti meg. Hermann óriási, huszonöt méteres alakja romantikus ábrázolásban, a Vilmos császár kori elvárásoknak megfelelően hőiesen, erőt sugárzóan magasodik a vidék fölé.³

Az antik írók a germánok győztes vezérért Arminius vagy Armenius⁴ néven emlegetik, eredeti germán nevét azonban nem ismerjük. A 16. században Luther „németesítette” a római Arminiust Hermannra, s a germánoknak ezt a régi, nagy győzelmét jó érzékkel használta fel a római pápával való konfliktusában. A 17-18. században számtalan regény, színdarab és opera született,⁵ melyeknek főhőse Arminius/Hermann lett, aki a germán törzseket egyesíteni tudta a rómaiak ellen, s akinek győzelme lelkesítően hatott az utókorra. Heinrich von Kleist, a német romantikus dráma legnagyobb alakja a Napóleon-ellenes nemzeti összefogás érdekében használta fel Hermann személyét az 1808-ban *Hermanns-schlacht* címen írt hazafias drámájában.⁶ Az Arminius iránti lelkesedés Németországban egészen az 1930-as évekig tartott, amikor is a nemzetiszocialista vezetés számára Arminius barbár alakja és a római birodalommal szembeni hitszegése már alkalmatlan volt propagandacélokra,⁷ s mivel Hitler nem „járatta le” a germán vezért, a mai Németországban Arminius újrafelfedezését tapasztalhatjuk, a csata színhelye is turisztikai látványosság.⁸

¹ A szörnyűséges vereség. Velleius Paterculus: *Historia Romana* 2,119,1 (a továbbiakban: Vell.)

² A ma Teutoburger Wald néven ismert hegység minden bizonnyal nem azonos az ókori szövegekben mindössze egy helyen fennmaradt (Tac.ann.1,60,3) *Teutoburgiensis saltus* nevű hellyel. Az ezzel kapcsolatos bőséges szakirodalom összefoglalását lásd: Franke, A.: *Teutoburgiensis saltus*. RE V. A 1934. (a továbbiakban: Franke) 1166-1171.

³ Az emlékművet 1838-ban kezdték építeni, több évtizedes munkálatok után, 1875-ben avatták fel a szobrot Vilmos császár jelenlétében. Hermannnt szárnyas sisakban, kivont karddal, nyugatra néző tekintettel ábrázolták.

⁴ Hohl feltételezése szerint az egyes kéziratokban szereplő Armenius névváltozat a germán vezér egy korábbi, római kötelékben végrehajtott keleti útjára utalhat. Hohl, Ernst: *Zur Lebensgeschichte des Siegers im Teutoburger Wald*. HZ 167. 1943. 469. Arminius nevéhez lásd még: Schmidt, Ludwig: *Die Westgermanen*. München, 1938–40. (a továbbiakban: Schmidt) 99-100.; John, W.: *P. Quinctilius Varus*. RE XXIV. 1963. (a továbbiakban: John) 945-947. Wolfram, Herwig: *Die Germanen*. München, 1997. (a továbbiakban: Wolfram) 35.; Arminiushoz: Wickert L.: *Arminius*. (Kölner Univ.-Rede) Köln, 1943.; Timpe, Dieter: *Arminius-Studien*. Heidelberg, 1970. (a továbbiakban: Timpe); Wiegels, R. – Woesler, W.: *Arminius und die Varusschlacht*. Paderborn, 1995.

⁵ Például Lohenstein: *Großmütiger Feldherr Arminius*. 1689.; Johann Adolf Hasse *Arminio* operája a 18. századból; Klopstock: *Hermann-Bardieten*. 1769-1787.

⁶ Ez a színdarab ma is szerepel német színházak repertoárjában, bár – érthetően – nem az eredeti patetikus előadásmódot követve. A színdarabot Budapesten, a Vígszínházban is játszották a nyolcvanas években egy emlékezetes német vendégszereplés alkalmával.

⁷ Wolfram 34.

⁸ Museum und Park Kalkriese

Ki is volt valójában a teutoburgi csata győztes vezére, Arminius? Hogyan zajlott a csata? Milyen hatással volt a római politikára Varus súlyos veresége?

Az első két kérdésre csak egyoldalú választ tudunk adni, ugyanis a germán írásbeliség hiánya miatt⁹ a korabeli eseményekről és személyekről kizárólag a görög-római szerzők tollából maradtak ránk feljegyzések.¹⁰ Tacitus *Annales* című művében említi ugyan, hogy Arminius tetteit még ma is éneklék a barbár népeknél,¹¹ de további utalást ezen énekekre és tartalmukra sem Tacitus művében, sem más forrásokban nem találunk.

A kortárs történetírók közül Velleius Paterculus¹² tájékoztat arról, hogy Arminius az egyik jelentős germán törzs, a cherusciusok¹³ vezetőjének, Sigimernek a fia.¹⁴ Születésének időpontját sem tudjuk pontosan, csak Tacitus egyik megjegyzése alapján következtethetünk a dátumra.¹⁵ Ha halálakor, Kr. u. 21-ben harminchét éves volt, akkor születése Kr. e. 16-ra tehető. Gyermekkoráról, neveltetéséről sem tudunk semmit. Ifjúként a rómaiaknál teljesített hadiszolgálatot, latinul tanult,¹⁶ és (valószínűleg Kr. u. 4-ben) megkapta a római polgárjogot és a lovagi rangot is.¹⁷ Velleius Paterculus röviden, elismerően jellemzi őt: „*Tum iuvenis genere nobilis, manu fortis, censu celer, ultra barbarum promptus ingenio*”.¹⁸ Bengtson feltételezi, hogy Arminius személyesen is ismerhette a történetírót,¹⁹ aki Kr. u. 4-től *praefectus equitum*ként Germaniába kísérte Tiberiust,²⁰ majd Pannoniában is éveket töltött a hadvezér kíséretében, s mivel Arminius a pannoni felkelés idején – valószínűleg Kr. u. 7-8-ban – egy cheruscius segédcsapatot vezetett a rómaiak oldalán, valóban elképzelhető a személyes ismeretség. A források azonban nem igazolják egyértelműen ezt a feltételezést. Hiányolhatjuk Velleius Paterculus művében a képzett katona szakszerű leírását a hadmozdulatokról, különösen a csatáról,²¹ bár a szerző ígéretet tesz, hogy *iustis voluminibus*, igazi kötetekben, vagyis egy részletesebb munkában fog beszámolni Varus vereségéről.²² Sajnos az ígéret, talán az író korai halála miatt, nem teljesülhetett.²³

Arminiust tehát Kr. u. 9-ben Varus, a római hadvezér kíséretében találjuk. A forrásokból egyértelműen kiderül, hogy ekkor már hosszú évek óta római szolgálatban állt, együttműködött velük, így személye tökéletesen megbízhatónak tűnt, lojalitását sohasem

⁹ „*celebrant carminibus antiquis, quod unum apud illos memoriae et annalium genus est*” (Tac.germ.2)

¹⁰ A csatáról: Vell.2,117-120, Tacitus (ann.1,59-62), Cassius Dio (56,18-23), Florus (2,30,21-39), Strabo (7,1,4), Ovidius (trist.3.12, 45-48).

¹¹ „*caniturque adhuc barbaras apud gentes*” (Tac.ann.2,88,3) Tacitus műve 115-117 között jelent meg. Magyarul: Tacitus összes művei I-II. Fordította Borzsák István. Budapest, 1980.

¹² Velleius Paterculus római történetíró (Kr. e. 20-?) Magyarul: Velleius Paterculus Róma történetéről írt két könyve. Fordította Szölgényi Ferenc. Budapest, 1896. Velleius Paterculus: Róma története. Fordította Hoffmann Zsuzsanna. Szeged, 1996.

¹³ A cherusciusok (lat. *Cherusci*) nyugati germán törzs, a Weser és az Elba közötti területen éltek. Törzsiüket Drusus és Tiberius korábban többször is római uralom alá vetette. (Kr. e. 12-ben, 9-ben, Kr. u. 4-ben)

¹⁴ „*Sigimeri principis gentis eius filius*” (Vell.2,118,2)

¹⁵ „*Septem et triginta annos vitae, duodecim potentiae explevit*” (Tac.ann.2,88,3)

¹⁶ „*nam pleraque Latino sermone intericiebat, ut qui Romanis in castris ductor popularium meruisset*.” (Tac.ann.2,10,3)

¹⁷ „*adsidius militiae nostrae prioris comes, iure etiam civitatis Romanae ius equestris consequens gradus*” (Vell.2,118,2)

¹⁸ Vell.2,118,2 („Volt ekkor a germánok között egy nemes származású, vitéz, gyors észjárású s a barbároknál szokatlan eleven eszű ifjú.”)

¹⁹ Bengtson: Kaisar Augustus. München, 1981. (a továbbiakban: Bengtson 1981.) 90.

²⁰ Vell.2,104,3

²¹ Szölgényi Bevezetés XV.

²² Vell.2,119,1

²³ Adamik Tamás: Római irodalom az ezüstkorbán. Budapest, 1994. 42.

vonták kétségbe.²⁴ Éppen ezért volt megdöbbentő a kortársak számára, hogy több germán törzset fellázítva felkelést szervezett a rómaiak ellen, csapdába csalta Varust és lemészároltatta légióit. Strabón – az egyetlen auctor, aki még Arminius életében alkotta meg munkáját²⁵ – így ír erről: „éppen azok ártottak a legtöbbet, akikben megbíztak, mint a cheruscsok és alattvalóik”.²⁶ A források nem írják Arminius pálfordulásának okáról, meg sem próbálják indokolni, hogy mi lehetett az a tényező, amelynek hatására megváltoztatta korábbi Róma-barát politikáját, és római lovagból a rómaiak kérelhetetlen ellensége lett.²⁷

Strabón név szerint említi Arminius feleségét, Thusneldát is, aki egy cheruscus előkelő, Segestes leánya volt.²⁸ E házasság a történetírók tanúsága szerint Segestes akarata ellenére jött létre.²⁹ Azonban nemcsak személyes ellentét feszítette Arminius és Segestes kapcsolatát, hanem a rómaiakhoz fűződő viszony megítélésében is eltérő állásponton voltak. Segestes ugyanis a teutoburgi csata előtti éjszaka „feltárta a zendülés előkészületeit, és azt tanácsolta Varusnak, hogy kötöztesse meg őt, Arminius és az előkelőket, mert a főemberek félreállítását a nép semmit sem mer majd tenni”.³⁰ Varus azonban nem adott hitelt szavainak, második figyelmeztetésre pedig már nem volt lehetőség.³¹ Segestes meggyőződéssel vallotta, hogy a rómaiak és germánok közös érdeke a béke megtartása, következetesen ragaszkodott a kiegyezés politikájához a csata utáni években is, mint például a 15-ben indított Germanicus hadjárat idején.³² Így Germanicus győzelme után tiszteletben álló férfiúként, emelt fővel nézhette végig szerettei, leánya és unokája³³ felvonulását a győztes hadvezér diadalmenetében.³⁴

A germán vezetőréteg nem volt egységes a rómaiakkal szembeni politikában. Évszázados gyakorlatuknak megfelelően a rómaiak mindenütt kialakítottak egy hozzájuk hű vezetőréteget, akiknek érdekükben állt az idegen fennhatóság, élvezték a római uralom által biztosított előnyöket.³⁵ Ez a társadalmi réteg római módon élt, latinul tanult, római ruhákban járt, római bútorral rendezte be házát, előfordult, hogy némelyikük római nőt vett feleségül, sőt olyan is akadt, aki a birodalom szívében telepedett le.³⁶ A római terjeszkedő politika érdekében állt konfliktust gerjeszteni a germán előkelők között, ami megnehezítette az egységes fellépést. A cheruscus vezetőréteg megosztottságára utal Arminius és Segestes viszonya és eltérő politikája, de Flavius³⁷ példáját is említhetjük, aki Arminius fivére volt. Flavius a teutoburgi csata után a birodalmi erőknél ajánlotta fel szolgálatát és

²⁴ Bengtson 1981. 91.

²⁵ Strab.7,1,4 Magyarul: Strabón: Geógráfika. Fordította Földy József. Budapest, 1977.

²⁶ Strab.7,1,4

²⁷ Elképzelhető, hogy a cheruscus törzsön belüli hatalmi harcokban érdekelt Arminius számára az ekkorra kialakult helyzetben a rómaiakkal való szembefordulás jelentett esélyt a hatalom megragadására.

²⁸ Strab.7,1,4

²⁹ Tac.ann.1,55, 1,58

³⁰ Tac.ann.1,55,2; vö.: Vell.2,118,4

³¹ Vell.2,118,5 A Varus kíséretében tartózkodó Arminius ügyesen eltitkolta a készülő felkelés szervezését, a látszat kedvéért az utolsó pillanatig a rómaiak között maradt, úgyhogy Varus semmit sem sejtett. Segestes jelentését a két előkelő viszolyának jeleként értelmezhetette a római vezér. (Cass. Dio 56,19,2,3)

³² Tac.ann.1,58

³³ Arminius és Thusnelda fia, Thymelicus fogságban született, majd Ravennában nevelkedett. Későbbi sorsáról nem tudunk. (Tac.ann.1,55,3; 1,58,6) Lásd: Tacitus: Annales I-III. Budapest, 1970. (Auct. Lat. XIII.) 104, 107. A szöveget kiadta és a jegyzeteket írta: Borzsák István.

³⁴ Strab.7,1,4

³⁵ Thompson, E. A.: The Early Germans. Oxford, 1965. 74. (a továbbiakban: Thompson)

³⁶ Thompson 74.

³⁷ Flavius (lat. szöve) germán nevét nem ismerjük.

hűségét, s hat évvel később, Kr. u. 16-ban, Germanicus hadjárata idején még mindig római szolgálatban harcolt törzse és testvére ellen.³⁸ Nemcsak a cheruscus előkelők egy része, hanem más germán törzsek vezetői is támogatták a római uralmat. Így Kr. u. 9-ben, a rómaiak elleni felkelés ideje alatt Arminiusnak láncra kellett veretnie az ampsivariusok egyik vezetőjét, Boiocalust, aki hűséges kívánt maradni a birodalomhoz. Boiocalus ezután a római seregben harcolt Tiberius és Germanicus vezérlete alatt. Ötven esztendőn át engedelmeskedett, és ez idő alatt népét római fennhatóság alá vetette.³⁹

Kr. u. 9-ben, a teutoburgi csata időpontjában a római légiók vezére Publius Quinctilius Varus⁴⁰ volt. Az előkelő származású, tapasztalt, jelentős politikai karriert befutó 55 év körüli férfi Kr. u. 6 vagy Kr. u. 7 tavaszán váltotta fel elődjét, C. Sentius Saturninust a rajnai főparancsnoki poszton. Varus Augustus legszűkebb bizalmi köréhez tartozott, valószínűleg már Kr. e. 22-19. között is elkísérte keleti utazására a princepsset. Az uralkodóhoz való közelségét bizonyítja, hogy Kr. e. 13-ban Tiberiussal, Augustus mostohafiával, a későbbi császárral közösen viselte a consulságot, ami csakis a princeps beleegyezésével történhetett.⁴¹ Varus harmadik házassága révén a császári családba is bekerült, Augustus egyik unokahúgának a leányát, Claudia Pulchrát vette feleségül.⁴² Politikai karrierjéről az általa vert pénzermék tanúskodnak. A gazdag Africa provincia irányítása után, Kr. e. 7-6-tól 4-ig Syria provincia helytartója lett,⁴³ amelyhez a Herodes vezette Iudaea is tartozott. Kr. e. 4-ben, a Herodes halála után kirobbant felkelésnél erőteljesen avatkozott be, a lázadást leverte, és szigorú büntetésként kétezer felkelőt keresztre feszítettet.⁴⁴

Varus helytartósága idején Germania még nem volt megszervezett római provincia, de a római igazgatás már kialakulóban volt. A germánok elleni hadjáratokat Augustus uralkodása alatt indították meg. A birodalmat ekkor nem fenyegette ugyan nagyobb veszély, de a germán törzsek rablóhadjáratokkal pusztították a határvidéket.⁴⁵ Kr. e. 12-ben Augustus mostohafia, Drusus vezetésével indultak a germánellenes hadjáratok, és két évvel később a római légiók már az Elba folyót is elérték. Augustus ekkor már valószínűleg az Elba vonalában látta a birodalom új északi határát.⁴⁶ Drusus halála után a germán hadszíntéren testvére, Tiberius lett a hadvezér, aki diplomáciai eszközökkel igyekezett erősíteni a fivére által kivívott sikereket.⁴⁷ A Rajnán-túli Germaniába a rómaiak ekkor még csak nyári hadjáratokat vezettek, télire visszavonultak a Rajnánál kiépített táboraikba.⁴⁸ Kr. e. 7-ben Tiberius rhodoszi önkéntes száműzetése miatt megállt a germán hódítási folyamat, csak Kr. u. 4-ben folytatódott, amikor a fiatal utódjelöltek halála miatt Tiberius visszatért a száműzetésből. Kr. u. 4-5 telén a római hadsereg első ízben maradt germán földön, majd a követ-

³⁸ Tac.ann.2,9; 2,10. Tacitus a két fivér vitájában a Róma-barát, illetve a Róma-ellenes politika alappozícióit foglalta össze. Ugyanúgy, mint Segestes és Arminius vitájában (Tac.ann.1,58).

³⁹ Tac.ann.13,55,2

⁴⁰ Varusról John 907-984.

⁴¹ Res Gestae Divi Augusti 12.

⁴² Claudia Pulchra Agrippa és az idősebb Claudia Marcella leánya volt. CAH X. 1996. 527.

⁴³ Vell.2,117,2

⁴⁴ Ioseph.ant.17,206; Ioseph.bell.Iud.2,1; Tac.hist.5,9

⁴⁵ Bengtson: Grundriss der Römische Geschichte. München, 1967. (a továbbiakban: Bengtson 1967.) 270.

⁴⁶ Augustus korában a folyók határszerepéről lásd: Mócsy András: Plus est provinciám retinere quam facere. AT 9. 1962. (a továbbiakban: Mócsy 1962.) 192. valamint Mócsy András: Pannonia a korai császárság idején. Budapest, 1974. 38-39.

⁴⁷ Vell.2,97,4

⁴⁸ Castra Vetera volt az a hely (a mai Xanten közelében, a Lippe torkolatával szemben), amelyet a rómaiaknak mindenképpen tartaniuk kellett. Ez volt a hadseregek gyűjtőpontja, innen ágaztak szét az utak. (Schmidt 106.)

kező nyáron elérte az Elba vonalát, a flotta pedig Jütlandig nyomult előre.⁴⁹ Kr. u. 5-ben a Rajna és az Elba közötti területet Germania provinciának nevezték el. A Kr. u. 6-ban ki-robbant pannon-dalmata felkelés azonban megakasztotta a provincia megszerzését.⁵⁰ A pannon-dalmata felkeléssel szembeni katonai fellépésben a római szolgálatban álló Ar-minius is részt vett, és így személyesen tapasztalta a Róma-ellenes felkelés lehetőségét. Ez a lázadás mintául szolgálhatott Arminius számára.⁵¹

A teutoburgi csata lefolyásáról a történetírók közül Cassius Dio ír a legrészletesebben. Schmidt hiteles forrásként értékeli, mivel szerinte Dio a háborúban részt vett túlélők be-számolóit is felhasználta művében.⁵² Kornemann is nagyra értékeli Dio művét, Bengtson viszont úgy gondolja, hogy nem szabad túlértékelni, mivel a mű forrásértéke vitatható.⁵³ Legújabban Wolters Dio művének a csatára vonatkozó részét alapvételeiben megbízható-nak tartja.⁵⁴

Varus Kr. u. 9 nyarán hadserege egy részével a Weser bal partján állomásozott Porta Westfalica közelében,⁵⁵ talán Mindennél, egy nyári táborban.⁵⁶ Ősz végén vissza akart térni a Rajnánál lévő téli táborba. Hadserege a XVII., a XVIII. és a XIX. légiókból állt. Mindegyik légió segédcsoportokkal (*auxiliares*) volt megerősítve. Az *auxiliare*st három lovas *alaba* és hat gyalogos *cohors*ba szervezték.⁵⁷ A menetet hosszú poggyászkocsisor lassította. Írnokok, földmérők, orvosok, szakácsok, kézművesek vonultak velük, talán nők és gyer-mekek is.⁵⁸ A vonuló sereg létszáma körülbelül huszonezzer fő lehetett, pontos számot nem tudunk megadni.⁵⁹ A napi menetelés után⁶⁰ a katonák minden szakaszhelyen ideigle-nes megerősített tábort építettek fel, hogy éjszakára védve legyenek. Útközben a Varus kí-séretében lévő Arminius jelentéseket juttatott el a helytartóhoz néhány távolabbi germán törzs felkeléséről.⁶¹ A nyugtalanító hírek hatására Varus valószínűleg kerülő útvonalat vá-lasztott. A germán kísérők közül többen – köztük Arminius is – különváltak Varustól azzal az ürüggyel, hogy összegyűjtik szövetségeseiket.⁶² A római csapatok a számukra ismeretlen, úttalan vidéken haladtak. Fákat kellett kivágniuk, utakat létesíteniük, a mélységek felett hidakat verniük, hogy járhatóvá tegyék a terepet a menet számára.⁶³ Ilyen szorongatott helyzetben támadtak a germánok a rómaiakra. A megrakott málhaszekerekkel, hosszan el-húzódnó, laza menetelési rendben haladó sereg nem volt kellően felkészülve ellenséges tá-madásra. Az első heves védekező harcok után egy erdős dombvidéken vertek táborát a ró-maiak.⁶⁴ Szekereik nagy részét és minden olyan felszerelést, amire nem volt feltétlenül

⁴⁹ Bengtson 1967. 271.

⁵⁰ Három évvel később a felkelés leverésében Tiberius döntő érdemeket szerzett. (Vell.2,115)

⁵¹ „*opprimi posse Romanos et dicit et persuadet*” (Vell.2,118,3)

⁵² Schmidt 105. Nem tudjuk azonban, ezek a beszámolók milyen módon jutottak a Severus-kora-beli történetíró tudomására.

⁵³ Bengtson 1981. 91.

⁵⁴ Wolters, Reinhard: *Die Römer in Germanien*. München, 2000. (a továbbiakban: Wolters) 51. A többi szerző hitelességéről lásd: John 922-945.

⁵⁵ Bengtson 1967. 271.

⁵⁶ CAH X. 1934. 375.

⁵⁷ Vell.2,117,1

⁵⁸ Cass.Dio 56,20,2 Magyarul: A hadművészet ókori klasszikusai. Szerkesztette: Hahn István. Budapest, 1963. 606-610. Fordította Hahn István.

⁵⁹ Bengtson 1981. 91.

⁶⁰ Mintegy 25 km-t haladhatott a sereg egy nap alatt.

⁶¹ Cass.Dio 56,19,3

⁶² Cass.Dio 56,19,4 (A melléjük rendelt római katonákat lemészárolták.)

⁶³ Cass.Dio 56,20,1

⁶⁴ Cass.Dio 56,21,1

szükségük, elégették.⁶⁵ A következő napon rendezettebb, zártabb, védekezésre alkalmasabb rendben vonultak tovább.⁶⁶ Amíg nyílt terepen haladtak, kedvezőbbek voltak a viszonyok a védekezéshez, de amikor újra erdős vidékre értek, azonnal folytatódott a germán támadások.⁶⁷ A légiók súlyos veszteségeket szenvedtek ezen a napon. Éjszaka táborépítés nélkül próbáltak meg továbbjutni.⁶⁸ Hatalmas vihar tört ki, erős szél fúj. ⁶⁹ A zuhogó eső a talajt nehezen járhatóvá tette, a római fegyverek bevethetőségét és működtetését pedig nagymértékben korlátozta.⁷⁰ A könnyűfegyverzetű germánok ezalatt megszakítás nélkül folytatták támadásaikat a vonuló had ellen.⁷¹ A római sereg valószínűleg a Wiehengebirge északi peremén át haladt nyugati irányba.⁷² Ezen a szakaszon egy szűk átkelő volt a 169 m magas Kalkrieser Berg és az attól északra fekvő nagy mocsár között. A szoros körülbelül 1 km hosszú volt, és elég szélesnek tűnhetett a sereg számára, de valójában a talaj mocsaras, ingoványos volt, kis vízfolyások szabdalták át, és a területet cserjés nőtte be. Ezen a helyen várta a több germán törzs csapataival megerősített cheruscus sereg Arminius vezetésével a rómaiakat.⁷³ A germán vezérnek sikerült megnyernie a bructerek, angriariusok, marsusok és chattusok vezetőit a felkelésben való részvételhez.⁷⁴ Ez volt az első eset, hogy különböző germán törzsek összefogtak a rómaiak ellen. Maroboduust, a legerősebb és ebben a korban legszervezettebb germán törzs, a markomannok vezetőjét viszont Arminius nem tudta maga mellé állítani. Arminius naprakészen ismerte a római sereg állapotát, helyzetét, hadmozdulatait, kitűnően felhasználta a római hadművészetben és fegyvertechnikában való jártasságát. A pontos helyismeret alapján a germán harcmodort alkalmazva alapos előkészítés után intézett meglepetésszerű támadást. Egy olyan szűk helyre kényszerítette a rómaiakat, ahol nem tudtak a jól bevált csatarendjükbe felfejlődni. A germánok ügyesen csapdát állítottak, ők diktálták a küzdelem idejét és helyét is. Előre elkészítettek egy 400 m hosszú földfalat, amely védelmet nyújtott számukra, és amely mögött csatarendbe álltak. Lejtőn lefelé harcolva rontottak a rómaiakra. Az addigi sikerek ha-

⁶⁵ Cass.Dio 56,20,2

⁶⁶ Wolters 52.

⁶⁷ Cass.Dio 56,21

⁶⁸ Wolters 52.

⁶⁹ Arminius gondosan előkészítve a csatát az időjárási viszonyokat is számba vette. Vihar ugyan nyáron is előfordulhatott, de az esős időjárás ősszel igen gyakori ezen a vidéken. Schmidt 107-108. Ezért Varust valószínűleg hosszabb ideig a nyári táborban tartóztatták. (Vell.2,117,4)

⁷⁰ Cass.Dio 56,21 (Íjaik, nyilaik, pajzsai átáztak.)

⁷¹ Cass.Dio 56,21

⁷² A csata pontos helyszínéről a mai napig tart a vita. 1987-ben W. Schlüter archeológus és J. A. S. Clunn angol tiszt – Th. Mommsen elméletét figyelembe véve – Kalkrieser közelében folytatott ásásokat korszerű fémkereső felszerelést használva. Rövid idő alatt jelentős éremleletet találtak, amelyek közül egyik sem későbbi Kr. u. 9-nél. Ezután csatára utaló leletekre, katonai felszerelésre és ruhatartozékokra bukkantak. Megállapították, hogy az ásások során feltárt régészeti leletek és a történetírók által leírt csatahelyszín mind elhelyezkedését, mind nagyságát, mind jellegét, mind pedig korát tekintve megfelel a teutoburgi katasztrófa színhelyének. Lásd: Schlüter, W.: Archäologische Zeugnisse zur Varusschlacht? Untersuchungen in der Kalkrieser-Niewedder Senke bei Osnabrück. *Germania* (70) 1992. 307-402.; Schlüter, W. – Wiegels, W.: Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkrieser. Osnabrück 1999. Wolters viszont azt állítja, hogy bár vitathatatlan, hogy a helyszínen egy korabeli germán-római csata nyomait találtak meg, de minden kétséget kizáró lelet nincs, ami azt bizonyítaná, hogy valóban a teutoburgi csata, és nem egy másik összecsapás helyére bukkantak. Wolters 53-54.

⁷³ „*inclusus silvis, paludibus, insidiis*” (Vell.2,119,2) Timpe feltételezi, hogy Arminius azt a római iskolázottságú cheruscus segédcsapatot vezette Varus ellen, amely Kr. u. 7-8-ban a pannon területen kialakult felkelés leverésében részt vett Arminius vezetése alatt. (Timpe 38, 49.)

⁷⁴ Bengtson 1981. 90.

tására és a zsákmány reményében újabb germán csapatok is csatlakoztak a támadókhoz.⁷⁵ A Kalkrieser Berg melletti csata volt a csúcspontja és a befejezése a három- vagy négynapos küzdelemnek. A germánok bekerítették a római sereget, és szörnyű mészárlás kezdődött.⁷⁶ A huszonötezer ember közül csak kevesen tudták az életüket vagy a szabadságukat megmenteni.⁷⁷ A legtöbben meghaltak vagy fogságba estek. A lovasság a Rajnához akarta magát átvágni, de nem járt sikerrel, beérték és nagyrészt felmorzsozták az egységet. A parancsnok, Vala Numonius, Varus legatusa Velleius Paterculus szerint szökevényként halt meg.⁷⁸ Az egyik táborparancsnok, Ceionius megadásra határozta el magát, amikor a rómaiak nagyobb része már elesett. Őt kivégezték.⁷⁹ A germánok tüstént elfoglalták a szövetségeseik területén lévő valamennyi római táborerődítményt, egy kivételével.⁸⁰ L. Caedicus táborfőnök Alisóban körülzárva tartani tudta magát.⁸¹ Később egyes fogságba esetteket kiválasztottak római családtagjaik, de a súlyos vereség szégyene miatt nem térhettek vissza Itáliába.⁸²

A csata során, amikor a már sebesült Varus felismerte, hogy helyzete kilátástalan, önkézzel vetett véget életének.⁸³ Tisztjei közül többen is követték példáját, hogy elkerüljék a fogságot.⁸⁴ Varus holttestét lefejezték, és a levágott fejet Arminius elküldte Maroboduusnak. A markomann király Rómába küldte Augustusnak, aki eltemettette.⁸⁵ Hogy a történetekben mi volt Varus személyes szerepe, azt máig sem tisztázták teljességgel. Az általunk ismert ókori források mind őt tartják a katasztrofális vereség fő bűnösének.⁸⁶ Szemére vetik, hogy hiányzott belőle a megértés a germánokkal szemben, különösen a római törvénykezés és adórendszer bevezetése kapcsán. Úgy tűnik azonban, hogy ez nem az ő személyes hibája lehetett, hanem általában a római rendszeré, hiszen Varus helytartóként lényegében a feladatát teljesítette az akkori római elvárásoknak megfelelően. Hibás lehetett viszont a törvények kíméletlen végrehajtásában.⁸⁷ Kornemann szerint a rómaiak vereségét nem Varus, hanem Augustus okozta azzal, hogy takarékoskodás miatt túl gyenge sereget küldött Germaniába, amely semmiképpen sem érhetett el átütő sikert a germánok ellen.⁸⁸ Bengtson elveti Kornemann véleményét, mivel szerinte a rómaiak a Rajna és az Elba közötti területet lényegében megbékélt jellegűnek tekintették, hiszen itt még sohasem volt nagyobb felkelés rómaiak ellen. Így szerinte a római sereg sem volt alulméretezett Germaniában.⁸⁹

Augustus hosszú, sikeres uralkodásának legsúlyosabb vereségét szenvedte el a Teutoburgi-erdőben. Az idős, hetvenkét éves császárt mélységesen megrázták a történetek. A ve-

⁷⁵ Cass.Dio 56,21

⁷⁶ Cass.Dio 56,22

⁷⁷ „*Et cladis eius superstites, pugnam aut vincula elapsi*” (Tac.1,61,4); vö. Cass.Dio 56,24

⁷⁸ Vell.2,119,5

⁷⁹ Vell.2,119,4

⁸⁰ Cass.Dio 56,22,2

⁸¹ Vell. 2,120,2 Aliso elhelyezkedése vitatott kérdés. Csak annyi bizonyos, hogy Aliso egy olyan római erőd, amely a Lippénél található. Lásd: Franke 1167-1168.

⁸² Cass.Dio 56,22,4

⁸³ „*se ipse transfixit*” (Vell.2,119,3); vö. Cass.Dio 56,21,5

⁸⁴ Cass.Dio 56,21,5; Vell.2,119,3

⁸⁵ Vell.2,119,6

⁸⁶ „*marcore ducis*” (Vell.2,119,2); „*magis imperatoris defectum consilio quam virtute destitutum militum se magnificentissimumque perdidisse exercitum*” (Vell.2,120,3,4); „*Cum animadverteret Varianam cladem temeritate et negligentia ducis accidisse*” (Suet.Tib.18,1); „*segnitia ducis*” (Vell.2,118,2) = (Tac.ann. 1,58,2).

⁸⁷ Vell.2,118,1; 2,119,2

⁸⁸ Augustus takarékoságáról a katonai kiadásokat illetően lásd: Mócsy 1962. 192.

⁸⁹ Bengtson 1981. 91.

reség hírére ruháit megszárgatta, és meggyászolta az elesetteket.⁹⁰ Germán testőrségét azonnal feloszlatta és kiutasította a városból.⁹¹ Hónapokon keresztül nem vágta haját és szakállát, fejét az ajtófélfához verdeste, s ezt kiáltozta: „*Quintili Vare, legiones redde.*”⁹² Rettegett a germániai és galliai provinciák sorsa miatt is, attól félt, hogy már magát Itáliát és Rómát is megtámadhatja az ellenség.⁹³ Sorozást rendelt el, hogy a hadsereg létszámát feltöltse. De mivel nem jelentkezett elég hadköteles korú férfi, a húzódozók között sorsot vett, és a katonai szolgálatot megtagadók egy részét vagyonelkobzással és polgárjoguk elvételével sújtotta, sőt néhány embert ki is végeztetett. Végül kénytelen volt veteránokat, sőt felszabadított rabszolgákat is besorozni, és ezeket azonnal Germaniába irányította.⁹⁴ A vereség napján minden évben komor gyászünnepet ült.⁹⁵

Am a cheruscus felkelés nem vált nagyobb arányú germán megmozdulássá,⁹⁶ és sikeres volt a következő évben Tiberius vezetése alatt indított megtorló hadjárat is. A teutoburgi vereség azonban Augustus egész germán politikájának a meghíusulását jelentette. Fel kellett adnia azt a tervet, hogy a birodalom része legyen a Rajna és az Elba közötti hatalmas terület.⁹⁷ Húsz évnyi fáradságos küzdelem és számos hadjárat vált ezzel hiábavalóvá.⁹⁸ A csata jelentőségét is abban láthatjuk, hogy Augustus kénytelen volt megkérdőjelezni az addigi töretlen római expanziós politika létjogosultságát, és újragondolni a római birodalomról alkotott mélyen gyökerező elképzeléseket.⁹⁹ Be kellett látnia, hogy Róma területi igényeinek határt kell szabni. Politikai végrendeletében megfogalmazza keserű tapasztalatát, hogy utódai ériék be a birodalom fennálló határaival, vagyis mondjanak le az újabb hódításokról.¹⁰⁰

Az óriási embervesztéssel és szégyennel járó vereséget azonban meg kellett magyarázni, felelőst kellett találni a római közvélemény számára. Augustus és környezete – elhárítva a felelősséget – a hadvezér személyében találta meg a bűnbakot, egyedül őt okolta a történelemért. Így Varus, a vesztes hadvezér mint a teutoburgi csata fő bűnöse került be a történelmi köztudatba. Az ellenség vezérééről, Arminiusról kialakult képet pedig éppen egy római történétíró, Tacitus határozta meg az utókor számára. *Annales* című művében, melynek egyik másolatát 1507-ben Corvey kolostorában találták meg, Arminius jellemzése így hangzik: „*liberator haud dubie Germaniae*”.¹⁰¹ A mű felfedezése után a korabeli német humanista közvélemény e leírás hatására alapozta meg az Arminius/Hermann nevéhez fűződő mítoszt, amely évszázadokon át hatott, és amely szerint Arminius a „német” szabad-

⁹⁰ Cass.Dio 56,23,1

⁹¹ Cass.Dio 56,23,4

⁹² Suet.Aug.23,2 („Quintilius Varus, add vissza légióimat!”)

⁹³ Cass.Dio 56,23,1

⁹⁴ Cass.Dio 56,23,2,3

⁹⁵ Suet.Aug.23,2

⁹⁶ Maróti E. – Horváth I. K. – Castiglione L.: A régi Róma aranykora. Budapest, 1967. 157. Ennek az volt a legfőbb oka, hogy Maroboduus továbbra is elutasította Arminius szövetségi ajánlatát (Vell.2,119,6), valamint az Északi-tenger partján élő germán népek is híűségesek maradtak a rómaiakhoz. (Schmidt 109.)

⁹⁷ A vereség hatásához hozzájárult az is, hogy a Kr. u. 6-9 között lezajlott pannoniai hadjárat teljesen legyengítette az államot. (Maskin, N. A.: Augustus principatusa. Budapest, 1953. 421.) Augustus meghíusult tervét nem említi önéletrajzi munkájában, sőt a Varus-katasztrófáról sem cjt egyetlen szót sem. (Jones, A. H. M.: Augustus. Budapest, 1976. 248. 249.)

⁹⁸ Bengtson 1981. 90.

⁹⁹ Iuppiter szavai: „*His ego nec metas rerum nec tempora pono: imperium sine fine dedi*” (Verg.Aen.1,278-279)

¹⁰⁰ „*addideratque consilium coercendi intra terminos imperii*” (Tac.ann.1,11,4)

¹⁰¹ Tac.ann.2,88,2 („kétségtelenül Germania szabadsághőse”)

sághősök mintaképe lett. Azonban mindig akadtak, akik ezt a hősi szemléletet kritizálták. Heinrich Heine például így írt *Deutschland. Ein Wintermärchen* című versében 1844-ben:

„Das ist der Teutoburger Wald,
Den Tacitus beschrieben,
Das ist der klassische Morast,
Wo Varus steckengeblieben.

Hier schlug ihn der Cheruscerfürst,
Der Hermann, der edle Recke;
Die deutsche Nationalität,
Die siegte in diesem Drecke.

Wenn Hermann nicht die Schlacht gewann
Mit seinen blonden Horden,
So gäb' es die deutsche Freiheit nicht mehr,
Wir wären römisch geworden!”¹⁰²

¹⁰² Eörsi István fordításában:

„Ez itt a teutoburgi vadon,
ahogy Tacitusban láttam.
Varus rekedt meg egykor itt
e klasszikus ingoványban.

Itt verte le Hermann, a hős cheruszk
vezér meg a többi hősök:
a német nemzeti gondolat
e büdös pocsoltyában győzött.

Ha nem nyeri itt meg az ütközetet
Hermann s a szöke horda –
német szabadság nincs sehol:
népünk ma római volna.”

SZÉKELY, MELINDA

Calamitas atrocissima (Teutoburg Forest, A. D. 9)

In step with the traditions of the Roman Empire Augustus conducted an expansionist foreign policy. Julius Caesar having started campaigns against the Germans along the northern borders, Augustus wished to continue this expansionism, indeed, he wanted to outdo the military successes of his adopter. This process began with the establishment of trading relations that were advantageous for the Germans as well. Some Germanic aristocrats were also persuaded to cooperate with the Romans. However, the increased military presence of the Romans, the introduction of Roman jurisdiction, which ignored Germanic traditions, and the considerable increase in taxes resulted in discontent among the Germans. In A. D. 9, Arminius, a young, ambitious Germanic chieftain started an uprising against the Romans. He set a trap for Roman proconsul Varus and his three legions. More than twenty thousand Roman troops fell in the Battle of the Teutoburg Forest, which was the worst defeat inflicted on Augustus during his long and successful reign.

The article analyses the historical situation before the battle, and the battle itself on the basis of Greek and Roman authors. It describes the lives of the commanders, Varus and Arminius, and scrutinizes their respective roles in the course of battle. It analyses the effect this serious defeat had on Augustus and on Roman policy, and discusses the effect that the figure of Arminius and the myth surrounding him have had on the cultural and intellectual life of Germany.